

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

ONA TILI DARSLARIDA INTERAKTIV METODLAR VA KRITIK TAFAKKUR TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

Qurbonaliyeva Durdona Azimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy fanlar fakulteti,

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi, 2-bosqich magistranti

durdonaqurbonaliyeva1208@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili va adabiyot darslarida interaktiv metodlar hamda kritik tafakkurni rivojlantiruvchi texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ona tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarning matnni tushunish, fikrini og'zaki va yozma ravishda asoslab berish hamda axborotni tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantirishda interaktiv yondashuvning ahamiyati asoslab beriladi. Tahlil natijalari tilni bilim sifatida emas, balki fikrlash va muloqot vositasi sifatida o'rgatish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ona tili, interaktiv metodlar, kritik tafakkur, maktab ta'limi, matn tahlili, kooperativ o'qitish.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и практические возможности применения интерактивных методов и технологий развития критического мышления на уроках родного языка в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: родной язык, интерактивные методы, критическое мышление, школа.

APPLYING INTERACTIVE METHODS AND CRITICAL THINKING TECHNOLOGIES IN NATIVE LANGUAGE LESSONS

Abstract. The article examines the theoretical foundations and practical possibilities of applying interactive methods and critical thinking technologies in mother tongue and literature lessons at general secondary schools.

Keywords: mother tongue, interactive methods, critical thinking, school education.

KIRISH

Ona tili fani o'quvchilarning milliy o'zlikni anglashi, til orqali fikrlash va muloqot qilish madaniyatini shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. Biroq an'anaviy darslarda ko'pincha qoidalarni yodlash, matnni qayta so'zlash va mashqlarni mexanik bajarish

ustun bo'lib, o'quvchining mustaqil fikrlashi va o'z qarashini asoslashi yetarlicha rivojlanmaydi. Holbuki, zamonaviy ta'lim o'quvchidan axborotni tanqidiy o'qish, dalil keltirish va boshqalar bilan muloqotda fikrni aniq ifodalash talab qiladi.

Shu sababli ona tili darslarida o'quvchini faol ishtirokchiga aylantiradigan interaktiv metodlar va kritik tafakkurni rivojlantiruvchi texnologiyalarni qo'llash dolzarb hisoblanadi. Ammo ularning nazariy asoslari va ona tili fani xususiyatlariga moslashtirilishi yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Maqolaning maqsadi interaktiv metodlar va kritik tafakkur texnologiyalarini ona tili va adabiyot darslariga moslashtirish imkoniyatlarini asoslash hamda ularning samaradorlik shartlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni belgilaydi: (1) interaktiv ta'lim va kritik tafakkur tushunchalarining mazmunini aniqlash; (2) ona tili darslarida qo'llaniladigan asosiy metodlarni tahlil qilish; (3) ularni qo'llashning shartlari va to'siqlarini ko'rsatish.

MATERIAL VA USULLAR

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul va adabiyotlar sharhi (literature review) qo'llanildi. Tahlil uchun ta'lim nazariyasi bo'yicha klassik asarlar (J. Dyui, L. S. Vygotskiy, P. Freire), kritik tafakkur bo'yicha xalqaro ekspertlar konsensusi (P. Facione, 1990), R. Pol va L. Elderning metodik ishlari, B. Bloom taksonomiyasi hamda kooperativ o'qitish bo'yicha D. va R. Jonsonning tadqiqotlari tanlandi.

Manbalarni tanlash mezonlari: (a) ilmiy nashrlarda chop etilgan yoki xalqaro miqyosda e'tirof etilgan bo'lishi; (b) interaktiv metodlar yoki kritik tafakkur bilan bevosita bog'liqligi; (c) umumiy o'rta ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi mumkinligi. Har bir metod uchta mezon bo'yicha baholandi: o'quvchining fikrlash ko'nikmalari (tahlil, baholash, xulosa chiqarish), muloqot va hamkorlik ko'nikmalari hamda o'z bilish jarayonini nazorat qilish (metakognitsiya).

Maqola empirik eksperiment emas, balki nazariy-metodik tahlil sifatida rejalashtirilgan. Shu sababli natijalar mavjud ilmiy adabiyotlar sintezi asosida

shakllantirilgan va ularning amaliy samaradorligi keyingi pedagogik tajriba-sinov ishlari uchun gipoteza sifatida qaraladi.

NATIJALAR

1. Ona tili ta'limida interaktivlikning nazariy asoslari

Dyuiga ko'ra, bilim tayyor holda berilmasdan, o'quvchining amaliy faoliyati va tajribasi orqali shakllanadi. Ona tili darsida bu tamoyil o'quvchi matn ustida ishlash, unga savol berish, o'z fikrini yozma yoki og'zaki bayon etish orqali amalga oshadi. Til qoidalari ham mavhum ko'rinishda emas, balki matn ichida, real nutqiy vaziyatda o'rganilganda puxta o'zlashtiriladi.

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi sinfda o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati muhimligini ko'rsatadi. O'quvchi mustaqil yecha olmaydigan topshiriqni o'qituvchi yoki kuchliroq sinfdoshi yordamida bajarib, keyin mustaqil bajarishga o'tadi. Shu sababli juftlikda va guruhda ishlash ona tili darslarining rivojlantiruvchi vositasiga aylanadi.

2. Kritik tafakkur ona tili kontekstida

P. Facione (1990) kritik tafakkurni tahlil, baholash, xulosa chiqarish, izohlash, tushuntirish va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari majmui sifatida belgilaydi. Ona tili fani bu ko'nikmalarni eng tabiiy shaklda rivojlantirish imkonini beradi, chunki matn tahlili, nutq madaniyati va insho yozish aynan shu jarayonlarga asoslanadi. Masalan, badiiy matnda muallif qarashini aniqlash, unga dalil topish va o'z munosabatini asoslash kritik tafakkurning amaliy ifodasidir.

3. Ona tili darslarida qo'llash mumkin bo'lgan interaktiv metodlar

Muammoli vaziyat. Darsda o'quvchilarga matnga oid bahsli savol beriladi, masalan: "Asar qahramoni harakati to'g'rimi?" Sinf ikki guruhga bo'linib, o'z javobini matndan olingan parcha bilan asoslaydi. Bu metod matnni chuqur o'qish va dalil keltirish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Kooperativ o'qitish. Sinf 4–5 kishilik guruhlarga bo'linadi, har bir o'quvchiga aniq vazifa (yozuvchi, kotib, sharhlovchi, vaqt nazoratchisi) beriladi. Shu tarzda o'quvchilar birgalikda ishlashni va shaxsiy javobgarlikni o'rganadi. Johnson va hamkorlarining modeli shu tamoyilga asoslanadi.

“Insert” texnologiyasi. O'quvchi matnni o'qish davomida belgilar qo'yadi: ✓ – tanish, + – yangi bilim, – – qarama-qarshi, ? – tushunarsiz. Bu usul o'qishni passiv jarayondan faol tahlilga aylantiradi.

“BBB” jadvali. Mavzu boshida o'quvchi nimani bilishini, nimani bilishni xohlashini yozadi, dars oxirida esa nimani bilib olganini qayd etadi. Bu o'quvchining o'z bilim darajasini baholashiga yordam beradi.

“Venn diagrammasi”. Ikki tushuncha yoki ikki qahramonni solishtirish uchun qo'llaniladi, masalan, so'z turkumlari yoki ikki asar obrazi o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar.

“Sinkveyn” (5 qatorli she'r). Mavzu yoki obraz qisqa, qat'iy tuzilmali ijodiy yozuv bilan umumlashtiriladi: 1-qator – bir so'z (ot), 2-qator – ikki sifat, 3-qator – uch fe'l, 4-qator – to'rt so'zli ibora, 5-qator – bitta sinonim-xulosa. Bu usul so'z boyligi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

“FMS” texnologiyasi. O'quvchi fikrini bayon etadi (Fikr), uni asoslaydi (Mulohaza), misol va savol bilan yakunlaydi (Savol). Insho va og'zaki nutq mashg'ulotlarida bu usul mantiqiy izchillikni rivojlantiradi.

Sokratik savollash. O'qituvchi savollar ketma-ketligi orqali o'quvchini o'z javobini aniqlashtirishga va asoslashga yo'naltiradi: “Nima uchun bunday deyapsiz?”, “Matnning qaysi qismi buni tasdiqlaydi?”, “Bu fikrga qarshi qanday dalil bo'lishi mumkin?”

Munozara va bahs. Mavzuga oid qarama-qarshi qarashlar o'rtasida qoidalar asosida muhokama tashkil etiladi. O'quvchi boshqa tomon fikrini hurmat qilib, o'z argumentini aniq ifodalashni o'rganadi.

4. Interaktiv metodlar va kritik tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik

Interaktiv metodlar o'quvchiga gapirish, tinglash va savol berish imkonini beradi; kritik tafakkur esa bu muloqotning sifatini belgilaydi. Masalan, guruh muhokamasida o'quvchi faqat o'z fikrini aytmaydi, balki tengdoshining dalilini tekshiradi, matnga qayta murojaat qiladi va o'z xulosasini o'zgartirishi mumkin. Bu jarayon nutq madaniyati bilan birga tanqidiy fikrlash madaniyatini shakllantiradi.

5. Samaradorlik ko'rsatkichlari

Nazariy tahlil interaktiv metodlarni tizimli qo'llash quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatadi: matnni tushunish va mazmunni izohlash; fikrni dalil bilan asoslash; og'zaki va yozma nutqda aniq ifodalash; guruhda hamkorlik qilish; axborotni tanqidiy baholash; o'z o'qish va yozish jarayonini nazorat qilish.

MUHOKAMA

Olingan natijalar interaktiv metodlar ona tili darslarida ta'lim maqsadlariga xizmat qilishini tasdiqlaydi. Biroq ularning samaradorligi bir qator shartlarga bog'liq. Birinchidan, metod mashg'ulotning aniq maqsadiga bog'lanishi kerak: "Insert" ni matnni tahlil qilishda, sinkveyanni esa so'z boyligini mustahkamlashda qo'llash mantiqan to'g'ri bo'ladi. Ikkinchidan, topshiriq o'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos bo'lishi lozim: juda oson vazifa faollik keltirib chiqarmaydi, juda murakkabi esa motivatsiyani pasaytiradi. Uchinchidan, baholash faqat yakuniy javobga emas, balki o'quvchining fikrlash jarayoniga ham qaratilishi kerak.

Amaliyotda uchraydigan to'siqlar ham mavjud: dars vaqtining cheklanganligi, guruhda ishtirokning notekisligi (ayrim o'quvchilar faol, boshqalar passiv bo'lishi), o'quvchilarning an'anaviy "yodlash" tajribasiga ko'nikkanligi va o'qituvchining metodik tayyorgarligi yetarli bo'lmasligi. Ularni bartaraf etish uchun metodlarni bosqichma-bosqich joriy etish, guruh qoidalarini dars boshida aniq belgilash va o'qituvchilar uchun amaliy seminarlar tashkil etish tavsiya etiladi.

Shuningdek, interaktiv metodlarni o'zbek tili ta'limi sharoitiga moslashtirish muhim. Chet el tajribasi mahalliy til xususiyatlari, adabiy matnlar va milliy an'analar hisobga olingan holda qayta ishlanishi kerak. Milliy pedagogik merosimizdagi savol-javob, bahs va hikmatli so'zlar tahlili ushbu metodlar uchun boy zamin yaratadi.

Maqolaning cheklovi shundaki, tahlil nazariy adabiyotlarga asoslangan. Metodlarning maktab sinflaridagi miqdoriy samaradorligi alohida pedagogik tajriba-sinov ishlarida aniqlanishi lozim.

XULOSA

Tadqiqot natijalari interaktiv metodlar va kritik tafakkur texnologiyalari ona tili darslarining samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanini ko'rsatdi. Ular o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchidan fikrlovchi va muloqot qiluvchi faol ishtirokchiga aylantiradi.

Tilni bilim sifatida emas, balki fikrlash va muloqot vositasi sifatida o'rgatish ushbu texnologiyalarning asosiy g'oyasidir. Kelgusida ularning turli sinf va yosh guruhlaridagi samaradorligini pedagogik tajriba-sinov orqali o'rganish dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: David McKay, 1956.
2. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001.
3. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
4. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report). – Millbrae, CA: California Academic Press, 1990.
5. Johnson D. W., Johnson R. T., Smith K. A. Active Learning: Cooperation in the College Classroom. – Edina, MN: Interaction Book Company, 1998.
6. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2006.
7. Vygotskiy L. S. Psixologiya va ta'lim nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990 (tarjima).
8. Freire P. Pedagogika ezilganlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018 (tarjima).